

УДК 332.133.4

Г.В. Васильченко, Б.В. Гречаник

**ДЕФОРМАЦІЇ В РОЗМІЩЕННІ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНІВ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ***© Васильченко Г.В., Гречаник Б.В., 2000*

Стаття присвячена оцінці продуктивних сил регіонів на основі статистичної звітності даних України, деформаціям в їх розміщенні; проаналізований досвід США і Канади в цій сфері.

Article is denote evaluation of productive region power on the grounds of statistical reporting given Ukraines, deformation in their accomodation; analyse world experience Canada and USA in this sphere.

Україна переживає складні трансформаційні процеси. Зміна однієї системи іншою не відбувається автоматично, для її здійснення потрібна ясно виражена політична воля. Демонтаж структур планової економіки і побудова ринкових структур йдуть пліч-о-пліч і є болісними для широких верств населення. Криза, зумовлена адаптаційними процесами, означає безробіття, збентеження, переорієнтацію. Тому подолання найнижчої точки спаду завжди вимагає терпіння і ухвалення урядом непопулярних рішень.

Відсутність світових аналогів ускладнює пошуки результативних рішень. Формується новий тип економіки – “віртуальна” економіка, яка повільно пристосовується шляхом “проб і помилок”.

Українська економіка має сьогодні багато втрат – знецінені капітальні та фізичні ресурси, втрачено фінансовий та людський капітал. Постійно ведуться пошуки інвестицій, але практично самі по собі вони мало що вирішують. Потребується вплив на першогоглибинні специфічні умови, які перейшли Україні у спадок і є перешкодою на шляху до економічного зростання. Одними з найбільш важливих причин є з одного боку – деформації в територіальному розміщенні виробництв у поєднанні з монополізацією господарських структур, переважання галузей військово-промислового комплексу, з іншого – недостатність ринкових традицій, несприйняття категорій ринкової економіки та відсутність досвіду самостійного управління та діяльності національного уряду.

Досвід показує, що ті посткомуністичні держави, які мали більш природне і рівномірне розміщення продуктивних сил (Естонія, Литва, Чехія, Польща) мають більший потенціал щодо економічного зростання, результативнішими є інвестиційні процеси і легше відбуваються процеси трансформації.

Тому однією з важливих передумов зміцнення української економіки та подальшого її розвитку є збалансоване розміщення продуктивних сил на рівні регіону, гармонійне використання ресурсів, формування політики створення умов максимального самозабезпечення регіону та проведення активної політики його маркетингу, вирівнювання економічного розвитку в територіальних межах держави.

Економічна ефективність кожного регіону значною мірою залежить від вирішення проблеми територіального поділу праці, спеціалізації, вдосконалення внутрішньорегіональних

та міжрегіональних зв'язків, раціонального розподілу та використання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, забезпечення відповідних умов праці та проживання населення.

Всесвітня теорія і практика підтверджують, що при розміщенні продуктивних сил головному увагу слід зосереджувати на просторовій диференціації та причинних взаємозв'язках територіально-ресурсного потенціалу регіону. При цьому сам регіон (район, область, економічний район) потрібно розглядати як цілісну економічно-збалансовану територіальну частину (територію) народного господарства економічної системи вищого рівня (держави).

З огляду на критерії ринкової економіки та теперішні ціни (витрати, транспорт, прибутки) розміщення підприємств, яке раніше, за умов планової економіки, здавалось доцільним, оцінюється сьогодні як нераціональне. Окрім того, значна частина територіальних положень про розміщення та розвиток продуктивних сил в колишньому Радянському Союзі, на жаль, вирішувалася не на підставі наукових досліджень та пошуку найраціональніших рішень, а директивним централізованим плануванням та “нав'язуванням” тих чи інших безперспективних для економіки неефективних для регіону чи просто екологічно шкідливих об'єктів. Така політика проводилась “Центром” стосовно України в цілому і зокрема її західних регіонів.

Україна, яка мала всі умови і можливості самостійно виробляти більшість видів продукції працювала, в основному, на військову та важку промисловість, на формування сировинних ресурсів, забруднюючи екологію і створюючи такі обсяги виробництва, які значно перевищували її потреби.

Займаючи територію 2,7 % і маючи населення 18 % колишнього СРСР Україна виробляла 20 % промислової і 25 % сільськогосподарської продукції. Зокрема, видобуток залізної руди наприкінці 90-х років становив 46,4 % загальносоюзного виробництва, виплавка чавуну – 41,4 %, сталі, прокату, сталевих труб, різних видів машин та устаткування для важкої промисловості – понад 3 5%. Рівень концентрації шкідливих речовин на 1 га в Україні перевищував у 9,2 раза середній показник по СРСР. У той час обсяги виробництва товарів народного споживання на одного мешканця становили тільки половину тих, які виробляли республіки Прибалтики. Вартість капіталовкладень на одного мешканця в Україні була значно меншою, ніж в середньому по СРСР.

За даними 1989 року з розрахунку на одного жителя вартість основних фондів по СРСР становила 9,4 тис. крб, по Україні – 8,1 тис крб. (86,2 %), а по західному регіону ще менше. В Івано-Франківській області, яка є представником західного регіону, цей показник становив 7,0 тис. крб. (74,5 %). Тому тільки за цим показником в економіку України недовкладено капіталовкладень на суму 67,4 млрд. крб, (це – 2 млн. робочих місць), зокрема в економіку даної області – на суму 3,4 млрд крб.

Недостатньо уваги приділяється вирішенню регіональних проблем і сьогодні – за роки української державності. Тому на фоні економічної кризи диспропорції в розміщенні продуктивних сил стали ще яскравішими.

Гіперконцентрація продуктивних сил у високоіндустріальних районах призвела до того, що 6 областей України (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська і Київська) сконцентрували понад 45 % основних виробничих фондів України. Донецька область, яка має найвищий рівень цього показника, перевищує найменший у 9 разів. Останній стосується Закарпатської та Івано-Франківської областей. Незважаючи на це, уряд не приймає ніяких рішень. Питома вага централізованих капіталовкладень з державного

бюджету в Івано-Франківську область в розрахунку на одного мешканця залишається бути на 30–50 % меншою, ніж в середньому по Україні.

Регіональна диспропорція простежується у рівнях загальноекономічного розвитку і розвитку окремих галузей народного господарства. У 1997 році найвищий рівень економічного розвитку мали індустріально розвинуті області, такі як Запорізька, Дніпропетровська, Київська, Донецька, найнижчий – Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська. Якщо в середньому по Україні на одного мешканця щодобові обсяги виробництва промислової продукції становлять 4 грн., то по області – 2,7 грн. Виробництво товарів народного споживання відповідно – 1,1 грн. і 0,40 грн., зокрема продовольчих товарів – відповідно 70 коп. і 20 коп.. Тому, на 1000 мешканців в середньому по Україні зайнято 277 чол. – в Дніпропетровському та Донецькому регіонах – 310–320 чол., по західному регіону – 246 чол., в Івано-Франківській області – 241. Фонд оплати праці на одного мешканця України на рік становив 460 грн., тоді як в Дніпропетровській та Донецькій областях – 622–634 грн., а в Івано-Франківській – 320 грн. (дані офіційної статистики).

Цікавими в цьому аспекті є результати досліджень Національного інституту стратегічних досліджень (О.С. Власюк і С.І. Пирожков. Індекс людського розвитку. – К., 1995). Індекс розвитку інформаційних комунікацій серед регіонів України найвищий в Київській і найнижчий в Закарпатській та Івано-Франківській областях. За індексом соціальної захищеності (враховується життєвий рівень населення, розвиток соціальної інфраструктури, вирішеність проблем соціального захисту) лідером є Луганська область, а завершують цей ряд – Львівська, Івано-Франківська і Закарпатська області. Найвищий інтегральний показник рівня людського розвитку має Київська та Дніпропетровська області, найнижчий – Закарпатська та Івано-Франківська.

Тому закономірним явищем було прийняття Верховною Радою України Закону України “Про статус гірських населених пунктів України” згідно з яким відповідні населені пункти (Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська та Чернівецька область) мають бути підтримані державним бюджетом через надбавку до пенсії особам, що проживають на відповідних територіях, і надання пільгових кредитів для ведення підприємницької діяльності. Але цілком очевидно, що з причини нестачі коштів в Україні і постійного погіршення загального економічного стану цей закон практично не працює, та й самі положення, зафіксовані в ньому, не здатні кардинально вирішити проблему високогірних районів. Тим часом ситуація в цих регіонах катастрофічно погіршується. Особливо складною вона спостерігається в гірських районах Закарпатської області (додатковою причиною слугувала недавня катастрофа), та Івано-Франківської області, яка за роки радянської влади була закритою зоною і працювала винятково на військовий комплекс.

Наведем деякі порівняльні показники по одному з відомих районів Івано-Франківської області – Косівському, який охоплює територію населених пунктів, що мають статус гірських. Вони ще раз підтверджують глибоку деформацію в розміщенні продуктивних сил, результатом якої є додаткові ускладнення в реалізації державних програм антикризових явищ.

За даними статистичних звітів 1997 року та власних розрахунків територіальне розміщення вартості основних фондів (зокрема виробничих) з розрахунку на одного жителя становили: по Україні – 15 тис. грн. (9,8 тис. грн.), по Івано-Франківській області – 12 тис. грн. (8,2 тис. грн.), по Косівському району – 2,8 тис. грн. (1,6 тис. грн.). Відповідні показники з розрахунку на 1 гектар загальної території становлять: по Україні – 12,6 тис. грн. (8,2 тис. грн.), по Івано-Франківській області – 12,6 тис. грн. (8,6 тис. грн.), по

Косівському району – 2,9 тис. грн. (1,7 тис. грн.). Тобто забезпеченість району основними фондами є в 5 разів нижчою, ніж у середньому по Україні. (Дані статистичних звітів 1997 року та власні розрахунки).

За даними останньої інвентаризації робочих місць в районах Івано -Франківської області Косівський район належить до одного з найменш збалансованих між потребою трудових ресурсів в робочих місцях та наявністю робочих місць. Це один з найбільш трудонаселених районів області – трудові ресурси в загальній кількості населення займають 54,3 % (в середньому по області – 53,6 %). Однак рівень забезпеченості трудових ресурсів робочими місцями один з найнижчих – 44,8 % (в середньому по області – 53,8 %). Ще більш праценадлишковими є гірські населені пункти даного району. Якщо в середньому по Косівщині питома вага незайнятого працездатного населення в кількості трудових ресурсів становила 44,4 %, то у с. Шепіт , наприклад, – 78 %, с.Прокурава – 77,3 %, с. Шешори – 75,3 % .

На фоні кризових явищ в Україні ще більше ускладнилось положення гірських населених пунктів. Район характеризується міграційною рухливістю, з негативним сальдо міграції 199 чол. (від'їжджає більше, ніж приїжджає). У зв'язку з повним або частковим зупиненням роботи великих промислових підприємств рівень прихованого безробіття дуже високий – у гірських населених пунктах він сягає сьогодні 75 % – це вдвічі більше від загальнообласного. Зменшення зайнятості призводить до зменшення доходів і ще більшого скорочення виробництва

Обсяг виробництва продукції та обсяг платних послуг на Косівщині є відповідно в 3 та 2 рази менший, ніж у середньому по області (дані 1997 р.). Грошові доходи на одного мешканця району також майже вдвічі менші від середньообласних показників. Рівень розвитку основних сфер діяльності, матеріальний добробут населення, показники соціальної інфраструктури тут є значно нижчими, ніж у рівнинних районах області і ще нижчими , ніж у середньому по Україні.

Результуючою такого стану є ситуація, за якої бюджет Косівщини лише на 1/5 формується за рахунок власних коштів, тоді як обласний бюджет за останні кілька років дотується з державного бюджету на третину.

Ще більш жалюгідною є картина з формуванням бюджету у населених пунктах, які мають статус гірських. Так с. Тюдів останні два роки мало дотацію у доходах місцевого бюджету в розмірі 84 і 82 %, с. В-Рожин – 87 %, а с.Прокурава – аж 88 %. В с. Соколівка на одного мешканця в середньому приходиться 12,30 грн. бюджетних коштів на рік, у с. В-Рожен – 20,25 грн. (тоді як по Івано-Франківській області 200 грн. на одного мешканця в середньому).

Якщо врахувати, що ситуація з капіталовкладеннями, обсягами виробництва, вартістю основних фондів, доходами, зайнятістю, рівнем інвестиційної привабливості регіону тощо є на 20–30 % гіршою, ніж в середньому по Україні (Івано-Франківська область займає одне із останніх місць за цими показниками серед областей України), то очевидно, що економічна ситуація у гірських районах, представником якої є частина Косівського району, є чи не найгіршою в Україні взагалі.

Наявність таких диспропорцій та відсутність науково-обґрунтованого підходу стосовно вирівнювання економічного стану регіонів створює нерівні умови зайнятості населення та його життєвого рівня, породжує негативні мультиплікаційні ефекти щодо формування інвестиційних ресурсів та будь-яких перспектив економічного зростання.

Досвід Канади, США підтверджує, що існування такої політики щодо регіонів є тормозом на шляху економічного розвитку. Кожна держава по своєму, залежно від рівня розвитку, масштабності та глибини проблеми, історичних традицій та економічної культури вирішує питання вирівнювання розвитку того чи іншого міста, регіону чи провінції. Підхід у кожному випадку індивідуальний і базується на глибокому вивченні першопочаткових причин. Причому ліквідація проблеми не обмежується централізованим фінансуванням з державного бюджету чи якимось іншим цільовим фінансуванням. На основі здійсненого регіонального аналізу приймаються нестандартні рішення, які на першому етапі створюють умови для природного вирівнювання диспропорцій в конкретному регіоні чи вирішення якоїсь місцевої проблеми. На другому етапі в практику господарювання, як правило, втілюється принцип регіонального госпрозрахунку. Цьому допомагають ринкові закони “невидимої руки” Адама Сміта, які переносять ефективний ринковий механізм з підприємства на регіон. Але на початковій стадії тут потребується урядове втручання.

Івано-Франківська область і зокрема її гірські райони мають значний потенціал для позитивних економічних зрушень і цілком можуть працювати на принципах регіонального госпрозрахунку. Але для цього насамперед треба реалізувати програму вирівнювання диспропорцій базового стану.

Дослідження, що були проведені київською фірмою SOCIS Gallup з питань оцінки економічного становища та розвитку підприємництва в Івано-Франківській області (1997 рік) – підтверджують: незважаючи на те, що рівень безробіття в регіоні є майже вдвічі більший, ніж по Україні, а економічна ситуація є надзвичайно складною для більшості громадян – жителі даного населеного пункту не лише позитивно сприймають ринкові реформи, впевнені у своєму регіоні, але й значно більше підтримують приватизацію та розвиток підприємництва, ніж населення України загалом. З географічного погляду – найбільша частина позитивних відповідей зафіксована в південній частині області – на Косівщині. Високогірний край багатий лісовими ресурсами, ягодами та плодами. Тут розвинуте вівчарство та килимарство, сконцентровано великий потенціал майстерності створення виробів з глини, дерева та шкіри. Історично склалося так, що майже кожен житель має схильність до підприємницької діяльності.

Івано-Франківська область першою в Україні розпочала комплексну реформу землі. Індивідуальний сектор, що використовує 53 % усіх сільськогосподарських угідь, виробляє три чверті валової сільськогосподарської продукції. Фермерські господарства дають області 75 % м'яса, 82 % молока, 83 % яєць. Завдяки реформуванню на селі Івано-Франківщина виробляє найбільше серед областей України сільськогосподарської продукції в розрахунку на 100 га угідь.

Однак це не покращує ситуацію, а тільки демонструє можливості, які можуть бути реалізовані за сприятливих умов. Наявність людського капіталу та сировинних ресурсів є недостатніми умовами для розвитку промислового виробництва. Існує додаткова потреба в основному капіталі, якого у регіоні немає. Регіон потребує капіталовкладень в розвиток технічної бази та створення відповідної інфраструктури, які би вирівняли регіональні диспропорції базового стану і створили умови для ефективної реалізації існуючого потенціалу.

Враховуючи складнощі з цільовим фінансуванням, вирішення цих питань та бездієвість закону про гірські населені пункти останній потребує доповнень. Протягом реалізації першого етапу програми вирівнювання деформацій в розвитку продуктивних сил

регіону потрібно запровадити режим пільгового оподаткування. Це зацікавить підприємців в нарощуванні прибутків, сприятиме надходженню інвестицій і дасть змогу на місці створити власний інвестиційний ресурс для розвитку промисловості. На другому етапі, коли основні деформації ліквідуються, такий регіон втратить статус пріоритетного і буде вести своє господарство на засадах госпрозрахунку відповідно із загальноприйнятою податковою політикою в Україні.

Застосування практики господарювання на принципах регіонального госпрозрахунку є елементом запровадження ефективної ринкової системи на Україні. Вона вимагає великих затрат часу і людського капіталу (науковців). Але реалізація його буде служити великим кроком на шляху до позитивних економічних зрушень в Україні.

УДК 336.746

Ю.М. Джус

Львівська комерційна академія

ПРО ФУНКЦІЇ ТА ТИПИ ГРОШЕЙ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІКАХ

© Джус Ю.М., 2001

Аналізуються основні функції та здійснюється наукова характеристика типів грошей в сучасних економіках.

Major monetary functions in contemporary economics are being analyzed. Scientific characterization of monetary types is being elaborated.

Під час розвитку гроші змінювали форму свого матеріального буття від кам'яної сокири до магнітного запису в пам'яті сучасного комп'ютера. Тому в сучасній економічній літературі суть грошей визначається спроможністю виконувати функції, які загальноприйняті за грішми. Кожна з функцій грошей є наслідком взаємодії багатьох складників економічної системи. Складність та багатоплановість функцій грошей в економіці дозволяє вченим – економістам надавати пріоритет тій чи іншій функції, яка на їх думку найбільш повно відображає суть грошей. Функціональний підхід дає змогу абстрагуватися від матеріальних носіїв грошей і визначити їх взаємодію в національній економіці. Тому справедливим може бути такий погляд на гроші, як на все, що спроможне виконувати функції грошей.

У національній економіці гроші спроможні виконувати певні функції, які загально-визнані за ними. Представники класичної політичної економії визнавали за грішми п'ять функцій. В сучасній економічній теорії діапазон поглядів на функції грошей є ширшим, проте переважаючими є погляди, коли за грішми закріплюються функції: міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб нагромадження, світові гроші. Під час розвитку і становлення грошових систем на кожному історичному етапі їх розвитку першочергова роль віддавалася певній функції, яку визнавали найбільш вагомим для забезпечення діяльності даної економічної системи. У марксистській теорії перевагу надавали функції міри вартості [1, с. 506], подібні погляди є сьогодні панівними в українській економічній літературі. За грішми визнається можливість їх подвійного функціонування як втілення вартості, створеної працею, та масштабу